

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/04/gyertyanfy-andras-tortenelemtanitas-a-kornyezeti-valsag-arnyekaban-01-01-08/>

Gyertyánfy András

Történelemtanítás a környezeti válság árnyékában.

Gondolatok a Ne nézz fel! című film apropóján

Adam McKay filmjében¹ két amerikai csillagász felfedez egy üstökösöt, amely a Föld felé tart. Számításaikat más tudósok is megerősítik: a becsapódásig fél év van hátra, és a földi élet teljes megsemmisülése prognosztizálható. Azonnal értesítik az illetékeseket, a politikusok azonban késlekednek a cselekvéssel, mert a választások megnyerésével vannak elfoglalva. A televíziós csatornák csak addig és olyan módon foglalkoznak az üggyel, amíg az növeli nézettségüket. A közösségi média pedig megosztott, van, aki hisz a tudósoknak, mások viszont álhírnek tartják a veszélyt. A Föld vezető hatalmai végül elhárító rakétákat küldenek, illetve csak küldenének, ha egy technológiai óriáscég gazdasági érdekből meg nem akadályozná.

A történet természetesen rólunk, a jelen társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális viszonyairól szól, az üstökös pedig a környezeti válság metaforája.² A filmes ábrázolás meglehetősen nyers, de talán épp ezért hatásos, középiskolában vetítésre érdemes. A néző aligha teheti meg, hogy nem néz fel az égre, azaz körül a világban, és nem teszi fel a kérdést: mitévők legyünk? A történelemtanításnak is válaszolnia kell a kérdésre: mi az értelme, mi a feladata a válság tükrében? Írásomban erre teszek kísérletet.

A természeti környezet jelentősége

Kézenfekvő feladat a válságnak, előzményeinek, okainak tudatosítása. Ebből a célból kiemelt figyelemmel kell tanítanunk a természet és az ember egymásra utaltságát bemutató témákat (járványok, kora újkori ún. kis jégkorszak, ipari forradalom, folyószabályozás stb.). Ezek tanításához Mohay Borbála tanulmánya nyújthat segítséget,³ és persze a közelmúltról és a jelenről szóló témák is. Vannak, akik szerint ennél többre, gyökeres fordulatra volna szükség a történelemtanításban, olyan szemléletmódra, amely tekintetünket kitérít a földi történelem keretein túl, a bolygó, illetve az univerzum történetére. Ez az úgynevezett „nagy történelem” (big history) koncepciója, mely szerint – amint *Susanne Popp*, a Nemzetközi Történelemdidaktikai Társaság elnöke fogalmaz – „a történelemtanításnak le kell győznie azt a szemléletmódot, mely az embert állítja a középpontba”.⁴ Ha ezzel nem is egészen értünk egyet, annyi bizonyos, hogy érdemes hangsúlyosabban felhívni tanítványaink figyelmét arra, hogy az emberi történelem csak töredéke a Föld, illetve a világmindenség történetének, nagyobb folyamatok részesei vagyunk, melyeknek megvannak a maguk törvényszerűségei, s amelyeket nem sérthetünk meg következmények nélkül. Erre a célra léteznek – igaz, angol nyelvű – segédanyagok is.⁵

A fogyasztói mentalitás alternatívái

Talán ennél is fontosabb arra nevelni a fiatalokat, hogy ne az anyagi javak fogyasztásában keressék életük értelmét. A film felvillantja a materialista szemlélet és az emberi kapcsolatok ellentétét az üstököszt felfedező fiatal csillagászlány, *Kate* környezetében, pontosabban a lány szülei és barátja alakjában. A szülők (úgy látszik, a társadalom többségének képviselőjében) hisznek a politikusok ígéreteinek, hogy az üstökösnek örülni kell, mert gazdasági fellendülést hoz, s ezért megszakítják a kapcsolatot a veszély felismertetéséért küzdő lányukkal. A társadalom peremén élő *Yule* viszont, ha futólag és töredékesen is, a szabadság, a barátság, a szerelem megjelenítője a lány számára.

Az Istenhez való fordulás is ellenpontja a földi javak, a fogyasztás hajszolásának. A film szereplői a végkifejlet óráiban imádkoznának, ám nem tudják, hogyan kell, végül a már említett *Yule* segíti ki őket. Diákjainkat nemcsak a határhelyzetekben, hanem a mindennapokban is foglalkoztatják a lét végső kérdései. Az iskolában – írja Knausz Imre – „(m)eg kell tanulni gondolkodni azokról a kérdésekről is, amelyekre a tudomány nem tud választ adni, de amelyek mindig foglalkoztatták az embereket, a gyerekeket is: van-e Isten? végtelen-e a világ? mi történik a halál után?”⁶ A történelemtanításban erre közvetlenül ritkán nyílik alkalom, a tanár személyes válaszai azonban – a tantárgy jellegénél fogva – idővel nyilvánvalóvá válnak tanítványai számára.

Egy közelmúltban végzett kérdőíves felmérés szerint a hazai történelemtanárok a család, a barátság, a szerelem, a boldogság értékeit, vagy a tudatos fogyasztói szemléletet csak kevésbé tartják közvetíthetőnek a történelemórán.⁷ Úgy vélem, ezek jobban felmutathatóak lennének az ismeretanyag tudatos, ilyen szempontú alakításával, például élettörténetek révén, az értékeket hordozó példákról közösen gondolkodva diákjainkkal. „Nem mindegy, hogy az öntudatlan tudástár különböző szintjeit mivel töltjük meg – írta Szabolcs Ottó –, [...] ha nincs ott kellő színvonalú és mennyiségű nyersanyag, annak a helyét a "divatanyagok" töltik be”.⁸

Kritikus gondolkodás

A film ijesztő (és sajnos meglehetősen valóságosnak tűnő) képet rajzol arról, hogy a közvéleményben, különösen a közösségi médiában hogyan kerekednek felül a hangosabb, agresszívebben képviselt, nagyobb számban megjelenő vélemények a (tudományos) igazsággal szemben. „A felnövekvő nemzedéket az iskolapadokban fel kell vértézni oly képességekkel, melynek segítségével az információ tengerében képes szelektálni, és felismeri, hogy mi az áltudomány, és mi tekinthető tudományosnak. A pandémia rávilágít, hogy e készség hiánya századunk emberének nemcsak a pénztárcáját, hanem az életét sem kíméli” – írja Bognár Gergely, konkrét ötleteket is adva, melyek megvalósítására a történelemtanítás kiváló terep.⁹ Hasonló ötleteket gyűjt össze Gönczöl Enikő, kifejezetten a történelemtanár szemével.¹⁰ A történelemtanítás nem csak ilyen célzott módokon, hanem az ott alkalmazott médiumok – szövegek, ábrák, képek, filmek stb. – mindennapos, kritikus elemzése révén is sokat tehet azért, hogy diákjaink némi védettségre tegyenek szert az álhírekkel és a hamis propagandával szemben.

Gyertyánfy András: Történelemtanítás a környezeti válság árnyékában. Gondolatok a Ne nézz fel! című film apropóján

Ne felejtjük el azonban, hogy a megtévesztés tudatlanságon is alapul, és a vele szembeni védekezés nem pusztán gondolkodási képességek, hanem műveltség kérdése is. „*Ha nem rendelkezünk olyan háttértudással, amely lehetővé teszi az éppen szóban forgó kérdések értelmezését, akkor az 'újságolvasás' (tévézés, internetböngészés, rendezvényeken való részvétel) csak arra szolgál, hogy kitegyük magunkat mások befolyásoló szándékainak, azaz hogy a közvélemény-formálás alanyaivá váljunk*” – figyelmeztet Knausz.¹¹ A műveltség, tehát annak tudása, hogy mi miért van, és hogyan működik, csökkenti a megtéveszthetőség esélyét. Ma számos olyan, a filmben is ábrázolt jelenség (például a demokrácia, a tömegkommunikáció, a kapitalizmus) árnyoldalait tapasztaljuk, amely szerepel a történelemtanítás hagyományos ismeretanyagában. Tanításuk alkalmat kínál arra, hogy diákjainkkal együtt megkíséreljük megérteni, illetve magyarázatokat keresni a problémák okaira.

Felkészítés a nehézségekre

„*Néhány lelkes diákkal a környezeti nevelés esélyeiről beszélgettünk, és oktatótársammal együtt drámai szavakkal hívtuk föl a fiatalok figyelmét a szinte biztosan bekövetkező katasztrófára. És ennél fogva persze a környezettudatos magatartás fontosságára. Az egyik éles elméjű hallgató azonban olyan kérdést tett fel, amely azóta is motoszkál bennem: tényleg a környezettudatosság előmozdítása-e a legfontosabb cél? Nem az lenne-e a nevelés feladata, hogy felkészítse az ifjúságot a katasztrófára?*” – idézhetjük megint Knausz Imre szavait.¹² Ez megrázó gondolat, hiszen legalább a felvilágosodás kora óta úgy gondoljuk, hogy az emberiség történelme, ha kitérőkkel is, jó irányba halad, és nehéz elfogadnunk, ha ez mégsem így van, vagy legalábbis hogy a mi életünk egy jókora kitérő idejére esik.

A *Ne nézz fel!*-ben az élet megy tovább változatlanul, míg aztán hirtelen be nem következik a vég. Ezzel szemben tanítványainknak (és nekünk) valószínűleg kevésbé végzetes, ám hosszú távú nehézségekkel kell szembenézniük: szélsőséges időjárással, járványokkal, népmozgásokkal, társadalmi és politikai bizonytalansággal, talán gazdasági csőddel, diktatúrával, háborúval. Olyasmikkel, amikről azt reméltük, hogy végérvényesen a múltéi. Hogyan készíthet fel a történelemtanítás ezek elviselésére? Úgy vélem – ismét –, hogy múltbéli példák nyújtása révén. Számtalan alkalom nyílik kitérni arra, hogyan éltek az emberek nehéz körülmények között, minek örültek, mit reméltek, hogyan sikerült megőrizni méltóságukat, szabadságukat, becsületüket, hogyan viselték a bizonytalanságot, és találtak mégis örömet az életben. Amikor tehát a szokásos témákat tanítjuk, érdemes lehet erre, a mindenkori események „hátszágára” helyezni a hangsúlyt, a „fejlődés” útját kirajzoló „frontvonalbeli” események helyett vagy legalább mellettük.

Összességében úgy vélem: a vázolt módokon a történelemtanítás értelmes és hasznos tevékenység lehet a 21. század fenyegető árnyai közepette is. Ehhez nem kell gyökeresen szakítania hagyományos ismeretanyagával (ami valószínűleg nem is volna lehetséges), de a hangsúlyokat bátran máshová (is) kell helyeznie. Ha egy üstökös becsapódását sikerül kivédeni, az eredmény kézzel fogható. A környezeti, társadalmi, politikai, kulturális problémák elleni küzdelem eredményessége viszont nehezen mérhető; a tanítás sikerességét, tanítványainkra gyakorolt hatását pedig, tudjuk, különösen is nehéz felmérni.

Gyertyánfy András: Történelemtanítás a környezeti válság árnyékában. Gondolatok a Ne nézz fel! című film apropóján

De aki vállalja a küldetést, elmondhatja – ahogyan *Kate* a *Ne nézz fel!* zárójelenetében, mikor a jelenlévők felidéznek életük legfontosabb, legszebb pillanatait –: „*Hálát adok, hogy megpróbáltuk*”.

JEGYZETEK

- ¹ Don't Look Up! Netflix, 2021. december.
- ² Helyzetünkről lásd például Lányi András keserű számvetését, LÁNYI András (2021): Csernobil után megváltozott a világ? Miért nem vesszük észre a hosszútávú változásokat? *Történelemtanárok Egylete*, 2021. október 15. <https://tte.hu/csernobil-utan-megvaltozott-a-vilag-miert-nem-vesszuk-eszre-a-hosszutavu-valtozasokat/> (Letöltés ideje: 2022. jan. 13.)
- ³ MOHAY Borbála (2016): Környezeti tartalmak a történelem középiskolai oktatásában. In: KÁROLY Krisztina – HOMONNAY Zoltán (szerk.): *Kutatások és jó gyakorlatok a tanárképzés tudós műhelyeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 76–93. <https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/karoly-krisztina-homonnay-zoltan-szerk-kutatasok-es-jo-gyakorlatok-a-tanarkepzes-tudos-muhelyeibol/> (Letöltés: 2022. jan. 13.)
- ⁴ Vö. POPP, Susanne (2021): „Az emberiség történelme”, „egyetemes történelem”, „világtörténelem”, „nagy történelem”, mint az iskolai történelemtanítás didaktikai megközelítései. *Történelemtanítás, (LVI.) Új folyam XII. évf. 3. sz. 4.* <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2021/09/3-szam-2021/> (Letöltés: 2022. jan. 13.); lásd továbbá CHAPMAN, Arthur (2021): Mi a történelemtanítás célja? Nehézségek és lehetőségek. *Történelemtanítás, (LVI.) Új folyam XII. évf. 3. sz. 10.* <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2021/09/3-szam-2021/> (Letöltés ideje: január 13.)
- ⁵ Lásd a Big History Project anyagait: <https://www.bighistoryproject.com/> (Letöltés: 2022. jan. 13.)
- ⁶ KNAUSZ Imre: Az általános iskola feladatáról. *Tani-tani*, 2017. febr. 15. https://www.tani-tani.info/az_altalanos_iskola_feladatarol (Letöltés: jan. 13.)
- ⁷ JANCSAK Csaba (2019): A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In: KOVÁCS Gusztáv – LUKÁCS Ottília (szerk.): *Az elbeszélés ereje*. Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs, 16-17. <https://pphf.hu/wp-content/uploads/2021/03/pphf-e-library-az-elbeszeles-ereje.pdf> (Letöltés: 2022. jan. 13.)
- ⁸ SZABOLCS Ottó (2005): Tanár és tanuló a történelemtanítás egységében. In: SZABOLCS Ottó: *Íróasztal és katedra. Tíz történelemtanítás-elméleti esszé*. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 91. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, XXXVII.)
- ⁹ BOGNÁR Gergely (2021): Miért tanítsunk tudományfilozófiát? Hogyan tanítsuk meg a gyerekeinknek, miként tegyenek különbséget tudomány és áltudomány között? *Tani-tani*, 2021. szept. 5. http://www.tani-tani.info/miert_tanitsunk_tudomanyfilozofiat (Letöltés: 2022. jan. 13.). Az említett felmérésben megkérdezett történelemtanárok a szakmai tudás és a tudomány szerepét is a nehezebben közvetíthető értékek közé sorolták, lásd 7. végj.
- ¹⁰ GÖNCZÖL Enikő (2019): Üzenetek útvesztőjében. *Történelemtanárok Egylete*, 2019. dec. 30. <https://tte.hu/uzenetek-utvesztojeben/> (Letöltés: 2022. január 13.)
- ¹¹ KNAUSZ Imre (2011): Műveltség és motiváció a közoktatásban. *Egyenlítő*, 9. évf. 9. sz. 7-13. http://knauszi.hu/sites/default/files/muveltseg_es_motivacio.pdf (Letöltés: 2022. jan. 13.)
- ¹² KNAUSZ Imre ((2017): Műveltségkép az ezredforduló után. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 11. 1383. <http://www.matud.iif.hu/MaTud-2017-11.pdf> (Letöltés: jan. 13.)